№ 121 Յուլիսի 3 (15) 1881 Յուլիսի 3 (15) № 121

ՏԱՍՆԵՕՐՅԱ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 բուբլի, կէս տարվանը 6 բուբլի։ Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում դրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Ստորագրագրաց գինում են ապրակի։

Тифлисъ. Редакція «Мшака»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Մի կարևոր առաջարկութիւն։ Որթերի մի նոր հիւանդութիւն։ Նամակ Շուշուց։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Թիւրքիա։ Ֆրանսիա։ Իտալիա։—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ։ — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ։ Թիւրքաց Հայաստան։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻ ԿԱՐԵՒՈՐ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Յաւալի իրողութիւն է, ի հարկէ, որ Կ. Պոլսի ազգային ժողովը մերժել է Դիւլօրիէի առաջարկութիւնը փարիզում մի ֆրանսիական օրգան հիմնելու մասին մեր ազգային շահերին ծառայելու նպատակով։ Ի նկատի ունենալով այն մեծ դերը, որ խաղում է եւրոպական մամուլը քաղաքական ասպարիզում, շատ պարզ է, թէ որ աստիճան մեծ նշանակութիւն կունենար մի այդպիսի թերթ հայոց հարցի համար ներկայ ժամանակամիջոցում, առաւել ևս հրատարակված մի այդպիսի հմուտ և գիտնական մարդու խմբագրութեամբ, ինչպէս, անկասկած, յիշեալ Ֆրանսիացի հրապարակախօսն է։ Հայոց հարցը իր լուծման շրջանի մէջն է և իսկ այդ պատճառով, կարծում եմ, որ թէ բոլոր ռուսաց հայերը և թէ Կ. Պոլսի հայոց ազգաբնակութիւնը,—որը արդէն չէ կարող չը հասկացած լինել իր տխուր սխալմունքը,—մեծ համակրութեամբ կընդունեն „Մշակի“ առաջարկութիւնը՝ նուրից խնդրել Դիւլօրիէին հիմնել իր մտածած թերթը։ Այդ կարելի բան է, բայց դորա համար ժամանակ է հարկաւոր, որ այդպիսի մի նոր լրագիր կարողանար իր տարածութեամբ ցանկալի ազդեցութիւն ունենալ հայոց հարցի վրա, իսկ այս վերջինը սպասելու ժամանակ չունէ և հանդիսացած է Եւրոպայի դիպլոմատիական հօրիզոնում, իբրև օրուայ հարց։ Իշխան Բիսմարկի կարծիքով, այդ հարցի վճռելը տարտժամ է, իսկ Գլադստոն, ինչպէս յայտնի է անգլիական պարլամենտում նրա արտասանած խօսքերից, համարում է հայոց հարցը ամենագլխաւորը այն հարցերի շարքում, որոնցով հարկաւոր է զբաղվել փոքր Ասիայում։ Յայտնի է նոյնպէս, որ Կ. Պոլսի ռուսաց դեսպանը, պ. Նովիկով առաջարկել է Բ. Դրան մի նոր ծրագիր Հայաստանի բարեփոխումների։ Չը գիտենք վերջինի փոքը, բայց բոլորովին ճիշտ է այն, որ հայոց հարցի վերաբերութեամբ Եւրոպայի դիպլոմատիական շրջաններում կազմված են երկու իրար ընդդէմ կուսակցութիւններ. մէկը Գլադստոնինը—յօդուտ այդ հարցի, իսկ միւսը Բիսմարկինը—ի վնաս։ Այլ տէրութիւնների հայացքները դէպի այդ հարցը մեզ յայտնի չեն.—իսկ ունենք շատ այնպիսի փաստեր անցեալ ժամանակներից, որ կարող ենք ապահով համարել գոնէ Ֆրանսիայի և Իտալիայի համակրութիւնները դէպի հայոց ազգի բարեկաւութեան վիճակը։ Կար ժամանակ, որ այդ պետութիւնները ևս եղած էին զոհեր զարհուրելի բարբարոսութիւնների, իսկ հիմայ ազատված հասարակական ճնշումներից, վայելում են օրինաւոր հանրապետական և սահմանադրական կեանք։

Ուրեմն դժուար չէ նախագուշակել որ հայոց հարցի բարեկամները Եւրոպայում անհամեմատ աւելի շատ են, քան թէ թշնամիները. բայց հարկաւոր է նկատել, որ գլխաւոր թշնամին—իշխան Բիսմարկը շատ վտանգաւոր է, իսկ այդ պատճառով հայոց հարցին նպաստող ֆակտորները, իրանց զումարման մէջ, աւելի զօրեղ պիտի հանդիսանան, որ կարողանան յաղթել այդ պիտի մեծ և զօրեղ թշնամուն, ինչպէս Բիսմարկն է, իսկ ամենազօրեղ ոյժը Եւրոպայի պետութիւններում հասարակական կարծիքն է։ Այդ կարծիքը կարող է լարվել դէպի հայոց հարցը լրագրական ներգործութեամբ, Անգլիայի և Ֆրանսիայի թերթերի միջոցով։ „Times“ լրագիրը, յայտնի է, թէ ինչ մեծ հեղինակութիւն ունի համարեա ամբողջ լուսաւորված աշխարհում։ Այդ լրագրի ծառայութիւնը հայոց հարցին ներկայ միջոցում կարող է անգին հետևանքներ ունենալ, նոյնը կարող է կատարել և փարիզի գլխաւոր լրագիրներից մէկը։ Այդպիսի լրագրական օրգանների ազդեցութեան տակ հասարակական կարծիքը ամբողջ Եւրոպայում յօդուտ հայոց հարցի կարող է լարվել մինչև այն աստիճան, որ հայոց խնդիրը կամփոփէ իր մէջ արևելեան խնդրի բուն էութիւնը։

Ահա այդ նպատակով, իբրև հայերից մէկը, բարոյական պարտք եմ համարում հրաւիրել հասարակութեան ուշադրութիւնը դէպի հետևեալ առաջարկութիւնը. արդեօք կարելի չէ՞ լինի հիմնել առանձին հայոց բաժիններ յիշեալ լրագիրների մէջ հայոց խնդիրը պարզելու, նորա լուծման նպաստելու և նրան այն նշանակութիւնը տալու համար, որին նա արժանի է, բայց որից դեռ ևս դուրկ է, համարվելով երկրորդական հարցերի շարքում։ Այդ միջոցով կարող ենք ունենալ շատ Բրայաններ և Դիւլօրիէներ, որոնք թէ պարլամենտներում, թէ այլ հասարակական ասպարէզներում կը տան հայոց հարցին նորան արժանաւոր նը շանակութիւնը, և Թիւրքիայի գաղանաբարոյ ինստինկտները կը մնան առանց հասնելու իրանց բարբարոսական նպատակներին։ Շատ կարելի է, որ պատճառներ լինեն այս առաջարկութիւնը հերքելու. այդ դէպքում ցանկալի կը լինէր իմանալ այդ պատճառները, իսկ եթէ արգելող հանգամանքներ չը կան, չենք կարող ամբողջ սրտից չը ցանկալ որ շուտով հիմնվեն հայոց բաժինները յիշեալ լրագիրների մէջ։ Թէ ինչ միջոցներով հարկաւոր է հասնել այդ կարևոր և օգտակար նպատակին—այդ թող որոշի մեր մամուլը։

Միքայէլ Սալաթիելեանց

ԹԻՒՐՔԱՑ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ա. ՄԱՍԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

—

10.

Հայոց Զոր և Ոստան

Հայոց Զոր, Ոստան կամ Կեավաշ՝ առաջինը 4 ժամ, երկրորդը 6 ժամ հեռաւորութիւն ունի Վանից։ Հիւսիսային կողմից սահմանակից է Վանին, արևմուտքից եզերած է ծովով. հարաւային կողմից պարսպի պէս բարձրանում են Արտոս լեռները։ Հայոց Զորը մի հովիտ է, որի միջից անցնում է Խոշաբայ կամ Անգղայ գետը և Շամիրամայ առուն։ Ոստան կամ Կեավաշ, հին Որշտունիք, մասամբ դաշտային դիրք ունի, զարդարված պտղատու և անպտուղ ծառերով. օդը բարեխառն է, գաւառագլուխն է Նորգեղիխան։ Ազգային հին յիշատակներով լի է այս գաւառը։ Գիւղերը դեռ կրում են իրանց հին անունները, ինչպէս Հայք, Հայկաշէն։ Սա է Հայկայ ճակատամարտի ձորը։ Այստեղ են Աբրահամ խոստովանողի գերեզմանն ու վանքը, Վարդապատրի գիւղն ու գերեզմանը։ Ոստանայ մէջն է Եղիշէի անշուք գերեզմանը. Դագկայ և Գուրգենայ բերդի աւերակները Ոստանայ ծօվափին են, ուր քարերու վրա խոշոր տառերով դեռ կը կարդացվին նրանց անունները։ Դեռ ևս չէն մնում է Նարեկայ վանքը Նարեկ գիւղի մօտ, Արտոս լեռան ստորոտում։ Նարեկայ դէմուդէմ Աղթամար կըղզու վրա շինված է համանուն վանքը, ուր նստում է հայոց երրորդ կաթողիկոսը։ Վանքի շինվածքը մի հրաշալի ճարտարապետութիւն է, որ շատերը Տրդատ ճարտարապետի գործն են համարում։

Գիւղերի թիւ	96
Հայոց թիւ	18,830
Քրդեր	3,370
Վարժարաններ	11
Աշակերտներ	566
Վանքեր	14
Եկեղեցիներ	32

Վանքերից հեռու գտնված գիւղերի բնակիչները լաւ հայեր են։ Կիմ գիւղի մէջ Կ. Պոլսոյ Երկրագործական ընկ. մի՞ ուսումնարան է բացած։

11.

Խիզան, Կեցան, Գեաւդեաւ և Կարճկան

Այս չորս միացեալ լեռնամիջեայ գաւառների գաւառագլուխն է Եիենիս և նրա կից Օղմանց գիւղերը։ Կարճկանց ծովափնեայ է. դիրքը լեռնային, անառիկ և առաջին աստիճանի ամուր։ Պատապարված է բարձր և կարծր ժայռերով, խոր և պտուտակաւոր ձորերով և կիրճերով, աւելացնենք այս լաբիւրինթոսի վրա և խիտ անտառները, որոնք վարագոյրի պէս ծածկում են նրա բնական մարտկոցները, կը դառնայ մի ահարկու և աննուաճելի դիրք պաշտպանվողների համար։ Սրա ամրութիւնները գերազանցում են Ջուլամերկին։

Անտառները վայրի կենդանիներով լի է, մանաւանդ վայրենի խոզեր, որոնց բազմաթիւ երամակները վիստում են ամեն կողմ։ Բնակիչները, ոչ հայեր և ոչ քրդեր, չեն ուտում խոզի միս, դրա համար և բազմապատկվել է դրանց թիւ։ Մի ապխտագործ կարող է հարիւր հազարներ դիզել համարեա այդ պատրաստի դրամագլխից։

Կարճկանից է մատակարարվում Վանայ թէ շինութեան և թէ վառելու փայտն ու ածուխը։ Նրա ծովափնեայք աքանչելի են տեսարաններով. դժուար թէ աշխարհի որ և է մասը կարողանայ մրցել նրանց վայրենի և աննկուն գեղեցկութեան հետ։ Բնակիչները ամրակազմ և առողջ են։ Վարուցանի հողերը թէև քիչ, բայց շատ արդիւնաբեր են։ Սրա լեռների շղթան Տորոսի շարունակութիւնն է, որոնք հանքերով հարուստ են։ Գտնվում է արծաթ, կապար, պղինձ, երկաթ, և դեռ ով գիտէ ուրիշ ինչ հանքեր, որովհետև երկիրը անծանօթ է և քննված չէ։ Ընձակ գիւղի և ս. Յակովբ վանքի մէջ եղած տարածութեան վրա երկաթի հանքի հին բովատեղի կայ։ Կապարեայ հանքերից ծածուկ օգուտ են քաղում Վանայ մի քանի դարբինները։ Կեցանը ջաղացաքարի անուանի հանք ունի, որի քարերը մինչև քսան տարի կը դիմանան։ Այս գաւառները անսպառ հարստութիւն են պարունակում իրանց ծոցում, մանաւանդ Կարճկան, որ իր անզուգական տեսարաններով, առատ բուսականութեամբ Հայաստանի Հէլվետիան է։ Այդ ահարկու և ինքնապաշտպան սարերին պակասում է մի Վիլհելմ-Թէլ նոր և անկախ Հելվետիա հիմնելու համար։ Կարճկան շատ նաւահանգիստներ ունի. գլխաւորներն են՝ Սորբ և Խնձորիս գիւղերինը։ Իսկ Դադվանը ամենամեծ նաւահանգիստն է Բաղիշոյ և Մշոյ առևտրական յարաբերութեանց Վանայ հետ։

Գիւղերի թիւ	113
Հայոց թիւ	22,713
Քրդեր	4,668
Վանքեր	11
Եկեղեցիներ	70
Ուսումնարաններ	3
Աշակերտներ	246

Խիզանեան անուն ընկերութիւնը, Եղեգիս գիւղի մէջ մի ուսումնարան է բացել։ «Միացեալ ընկերութիւնը» երկու ուսումնարան ունի, մին Կարճկանից և միւսը Դադվանայ մէջ։

12.

Ա խ լ ա թ

Ախլաթ հեռի է Վանէն ցամաքային ճանապարհով 30 ժամ, ծովով $7^1/_2$։ Բաղիշոյ, Մշոյ, Բուլանխայ, Զխուրայ և Արձկէի մէջն է. գաւառագլուխն է Կծվակ գիւղը։ Մի մասը լեռնային է, իսկ ծովեզերեայք հարթ են։ Օդը բառեխառն է, երկիրը ջրալի, հողն արդիւնաւէտ։ Ունի նաւահանգիստ։ Քաղաքը հին ժամանակում ծաղկած էր։ Արարացոց տիրապետութեան օրերից գեղեցիկ շինվածքների աւերակներ են մնացել, քարափոր տներ, գմբէթներ, եկեղեցիներ, սև, կարմիր քարերից շինած։ Այս տեսակ քարերի շերտեր տարածվում են մինչև Բաղէշ, Մշոյ դաշտ, Բուլանխներ և Մանազկերտ, որոնք շինվածքի համար դիւրատաչ և յարմար են։ Յիշեալ գաւառների վանքերը, եկեղեցիք բոլորն այդ քարերիցն են շինված։ Այգեստանք պտղատու և լաւ մշակված են, մանաւանդ Խարապաչըտարին։ Ախլաթի, Մշոյ, Զուխուրայ և Բաղիշոյ մէջ մի ընդարձակ սարադաշտ կայ, որին տեղացիք Ռահվայ են անուանում։ Այնտեղ հոկտեմբերից մինչև մայիսի վերջերը անհալ մնում է ձիւնը։ Դրա մրրկալից ճանապարհը շատ վտանգաւոր է անցուդարձ անողների համար։ Ձմեռները այդ անցքից դահուկով են անցնում լծված մարդիկներով։ Ռահվայի հիւսիսային կողմ բարձրանում է մի սուլուլիկ սար ծածկված մայառներով, դա անուանվում է Գրգուռ, կից սրան ցցված է Ներբովթ լեռը, որ իր փոքրիկ շղթան ձգում է մինչև Մշոյ դաշտը. Ներբովթ Գրգուռից բարձր է և իր գլուխը ցոյց է տալիս բոլոր ծովափնեայ գաւառներին։ Այս երկու սարերը ևս մարած հրաբուխներ են, որոնց, ինչպէս Հայաստանի բոլոր հրաբուխների մասին, պատմութիւնը ոչինչ չէ յիշում։ Ախլաթ գաւառի մէջն է Նպղիկայ լիճը մի կղզիակով, որի ջուրը քաղցր և ձկները համեղ են։

Գիւղերի թիւ	88
Հայոց թիւ	9,864
Թիւրքեր	1,100
Քրդեր Հասնանցի ցեղի մի մաս	900